

Angst voor sociale daling?

De functies van particulier onderwijs

1. Inleiding

Een 'kans' geven of zelfs een 'laatste kans' geven, zo omschrijven ouders de beslissing hun kinderen naar een particuliere school te laten gaan. Zonder een diploma van het voortgezet onderwijs zien deze ouders de toekomst van hun kinderen met zorg tegemoet. Als hun kinderen op de reguliere school achter raken, mislukken of dreigen te mislukken, stellen zij hen in de gelegenheid om via het particulier onderwijs het diploma te halen.

Voor sociologen ligt het voor de hand om deze optie te zien als een poging om kinderen te behoeden voor sociale daling. Omdat op dit moment onderwijskwalificaties de belangrijkste toegangspoort vormen voor het verwerven van bepaalde maatschappelijke posities, zouden deze ouders hun kinderen een opleiding proberen te geven die hun ten minste de kans biedt op continuering van de ouderlijke positie (vgl. Troost & Wesselingh 1991; Goldthorpe 1996; Breen & Goldthorpe 1997). Een impliciet uitgangspunt van deze redenering is dat ouders een beeld hebben van een maatschappelijke hiërarchie waarin beroepen in een rangorde van hoger en lager ten opzichte van elkaar staan of, anders gezegd, dat zij bepaalde beroepen om allerlei redenen minder achten dan andere beroepen en dat zij het belangrijk vinden dat hun kinderen niet in deze als lager gedefinieerde beroepen terecht zullen komen.

Toch is over de subjectieve betekenis van hoog en laag in de samenleving en over de manier waarop mensen hiërarchische verschillen benoemen en beleven heel weinig bekend. Klassenindelingen en mobiliteitspatronen zijn doorgaans gebaseerd op door sociologen vastgestelde criteria. Sociologische definities van stijging en daling, meestal afgemeten aan de opleidings- en beroepspositie van respectievelijk vaders en zonen¹, hoeven evenwel niet samen te vallen met wat betrokkenen hier zelf onder verstaan. In dit artikel willen we meer zicht krijgen op de subjectieve definities van sociale ongelijkheid en sociale mobiliteit, toegespitst op sociale daling. We doen dat aan de hand van intensieve interviews met ouders die gebruik maakten van particulier onderwijs. We zullen de vraag proberen te beant-

woorden of ideeën over sociale ongelijkheid een rol speelden bij de keuze voor het particulier onderwijs en in welke bewoordingen deze ideeën naar voren werden gebracht, of ouders deze keuze presenteerden in termen van continuering van de eigen positie of angst voor sociale daling en zo ja, wat zij daarmee bedoelden.

De onderzoeksgroep bestaat uit 37 ouders die een kind op een particuliere school hebben gehad: 21 moeders, 9 vaders en 7 ouderparen. De respondenten behoren grotendeels tot de professionele of hogere middenklasse. De vaders zijn bijvoorbeeld manager of directeur van een bedrijf, arts, advocaat, notaris, hoogleraar en piloot; zeven vaders zijn zelfstandig ondernemer. Zij hebben op drie na een opleiding op HBO- dan wel academisch niveau en gezien hun beroepspositie kunnen we ervan uitgaan dat zij een meer dan gemiddeld inkomen verdienen. De moeders zijn gemiddeld wat lager opgeleid; de helft werkt niet buitenshuis, de andere helft werkt (meestal parttime) in een scala van beroepen, variërend van hulp in een kwekerij tot rechter. Maar ook als de moeder werkt als peuterleidster, bejaardenverzorgster of medewerkster in een kwekerij is de maatschappelijke positie van het gezin als geheel als hoog te kenschetsen.²

Voor een deel van de respondenten is dit een positie die zij niet van huis uit kennen. Van de 37 vaders zijn er negentien ongeveer op hetzelfde beroepsniveau als hun vader terecht gekomen, veertien vaders zijn sociaal gestegen, twee zijn maatschappelijk gedaald, van twee is dit onbekend.³ De sociale mobiliteit van de moeders is moeilijker vast te stellen. Als we hun ouderlijk milieu vergelijken met de huidige positie van het gezin (afgemeten aan het beroep van hun echtgenoot), kunnen we elf moeders als sociaal gestegen beschouwen; de rest is ongeveer gelijk gebleven.⁴ In negen gezinnen zijn zowel vader als moeder gestegen ten opzichte van hun ouderlijk milieu, in zeven gezinnen betreft dat een van de partners, in één gezin is de moeder gestegen, de vader gedaald, in één gezin is de vader gedaald, de moeder gelijk gebleven, in de overige gezinnen zijn de ouders beiden op ongeveer hetzelfde niveau als hun ouders gebleven.

2. Sociale daling

Hoewel de Nederlandse samenleving na de Tweede Wereldoorlog volgens cijfermatige gegevens meer stijgers dan dalers kende, is het aantal mensen dat om een of andere reden afdaalde naar een lagere positie in de beroeps- of klassenhiërarchie altijd aanzienlijk geweest (Ganzeboom & Luijkx 1995, 15-20). Toch is er over de gevolgen daarvan voor de betrokkenen weinig bekend. Mobiliteitsstudies gaan veel vaker over stijgers dan over dalers. In

Amerikaans onderzoek uit de jaren vijftig is enige aandacht geschonken aan zogenaamde *skidders*, mensen die uit de middenklasse tot de handarbeidersklasse waren afgedaald (Blau 1957; Wilensky & Edwards 1959). Dat onderzoek ging met name over hun politieke denkbeelden en maatschappijopvattingen. In de daaropvolgende decennia was de aandacht voor sociale daling minimaal. Door de groei van de economie, de afname van industriële arbeid en de toename van *white collar*-banen nam het aantal hogere posities toe en werden de kansen op opwaartse mobiliteit ruimer. Het daarmee gepaard gaande optimisme over de mogelijkheden om hoger op te komen bevorderde dat sociale stijging meer belangstelling kreeg dan daling.

Dit veranderde echter in de jaren tachtig. De herstructurering van de economie leidde tot massale ontslagen, groeiende werkloosheid en toenemende inkomensverschillen, die niet alleen de 'onderkant' van de samenleving troffen, maar ook de geschoolde arbeiders en de middenklassen raakten. Onderzoekers ontdekten het probleem van de intragenerationele daling: mensen die tijdens hun werkzame leven door verlies van werk terugvielen naar een veel lager bestaansniveau. Amerikaanse sociologen zoals Newman (1988), Dudley (1994) en Milkman (1997) lieten zien wat het voor verschillende groepen werknemers betekende om hun goedbetaalde en veilig geachte baan te verliezen en op een veel lager beroeps- en inkomensniveau te moeten verdergaan. De 'crisis in de verwachtingen' en de noodzaak tot aanpassing aan een nieuwe realiteit gingen volgens hen gepaard met gevoelens van teleurstelling, zelfverwijt, schaamte, onzekerheid en rancune.

Over de betekenis van sociale daling over generaties heen is nog minder geschreven. Lillian B. Rubin (1994) wees op de angst van Amerikaanse arbeiders dat de sociale stijging die zij zelf hadden meegemaakt zich niet zou voortzetten of zelfs weer teniet gedaan zou worden bij hun kinderen. Barbara Ehrenreich (1989) en Katherine Newman (1993) beschreven de *fear of falling* van de Amerikaanse middenklasse. Zij stelden onder meer dat een deel van de middenklasse-ouders in de Verenigde Staten bang is hun kinderen niet de eigenschappen te kunnen bijbrengen die nodig zijn voor een middenklasse-loopbaan. De langdurige onderwijstrajecten die aan zo'n carrière vooraf gaan, vereisen een *deferred-gratification pattern* en ouders betwijfelen of hun kinderen zo'n houding wel kunnen opbrengen. Deze twijfel is ook aan te treffen bij de door ons geïnterviewde ouders, zoals uit een voorgaand artikel bleek (De Regt & Weenink 1999c). Onze respondenten definiëren de moeilijkheden van hun kinderen in het reguliere onderwijs als 'disciplineproblemen': hun kinderen zijn niet bereid of in staat de zelfbeheersing op te brengen die voor onderwijs nodig is. En omdat deze ouders merken dat ze zelf hun kinderen niet tot schoolwerk kun-

nen dwingen, kiezen zij voor de strakke aanpak van een particuliere school.

In dit artikel is de vraag aan de orde of deze keuze voortkomt uit angst voor sociale daling. Gezien het feit dat Nederland een relatief egalitaire samenleving is, zou verondersteld kunnen worden dat Nederlandse ouders niet in die termen denken (vgl. De Regt & Weenink 1999b). De ouders die in het onderzoek naar 'sociale erfenissen' van Brinkgreve en Van Stolk (1997) aan het woord komen, leken bijvoorbeeld 'gelijkmoediger' te zijn over de sociale daling van hun kinderen dan de Amerikaanse ouders in de studies van Ehrenreich en Newman. Maar de schrijvers zelf houden de mogelijkheid open dat de onrust hierover is verzwegen omdat men over zulke dingen nu eenmaal niet praat. In paragraaf 4 zullen we zien of en zo ja, hoe bij onze respondenten het thema van sociale daling naar voren komt. Maar om die vraag te beantwoorden moeten we eerst aandacht besteden aan het klassenbesef van onze geïnterviewden.

3. Klasse-identiteit

Op dit moment lijkt het begrip klassenbesef, klasse-identiteit of klassenbewustzijn uit het sociologische vocabulaire te zijn verdwenen. Waar in de jaren zestig, zeventig en tachtig van de twintigste eeuw veel sociologen, geïnspireerd door het marxisme, onderzoek deden naar de subjectieve beleving van klassenposities en veel werk maakten van het in kaart brengen van klassenbeelden of maatschappijbeelden (vgl. bijvoorbeeld Ossowski 1962, Berting 1968; Deppe 1971; Steijn & De Witte 1992), heeft dit soort onderzoek de laatste decennia nauwelijks een vervolg gekregen. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de opvatting dat klasse in de huidige westerse samenleving geen relevante categorie meer is. De maatschappelijke hiërarchie zou niet meer gevormd worden door groeperingen waarvan de leden een overeenkomstige economische positie en op basis daarvan gedeelde opvattingen en een gedeelde levensstijl hebben, maar zou veranderd zijn in een geïndividualiseerde hiërarchie met geïndividualiseerde levensstijlen; klasse-identiteit zou verschoven zijn naar consumentenidentiteit (Bradley 1996; Scott 1996, Pakulski & Waters 1996). De belangstelling van sociologen is in overeenstemming daarmee verschoven naar levensstijlen en consumptiepatronen, gedomineerd door onderzoek naar deelname aan bepaalde vormen van 'hogere' cultuur (vgl. bijvoorbeeld Ganzeboom 1989; Van Eijk 1998).

Omdat de notie van sociale daling alleen relevant is als mensen een sociale hiërarchie in hun hoofd hebben, is het van belang te kijken tot welke groepering onze geïnterviewden zichzelf rekenen. Dit hebben we afgeleid uit hun opmerkingen over het belang van opleiding voor het latere beroepsleven en wat er zou gebeuren als kinderen mislukten op school, uit hun verhalen over het 'soort kinderen' op de particuliere school en op andere scholen, uit hun rechtvaardigingen voor het schoolgeld dat zij betaalden enzovoorts. We hebben de ouders niet expliciet gevraagd zichzelf te plaatsen in een klassenordering; we hebben het begrip 'klasse' zelfs niet genoemd in onze vragen.

Afgemeten aan het gebruik van het begrip 'klasse' zou gedacht kunnen worden dat onze respondenten niet in die termen denken. Slechts drie van de 37 gebruiken dit woord in de loop van het interview. De anderen geven andere aanduidingen voor hiërarchische verschillen. Het vaakst (in 24 gevallen) wordt het begrip 'milieu' gebruikt, doorgaans in combinaties als 'ons milieu', 'een bepaald milieu' of 'een ander milieu'. Onze respondenten bepalen hun positie wanneer zij vergelijkingen maken met andere groepen (vgl. Goudsblom 1986). Dit zijn soms hogere, soms lagere groepen.

Geen rijkelui

In een eerder artikel hebben we laten zien dat de ouders hun keuze voor het particulier onderwijs, dat als elitair bekend staat, rechtvaardigen door zich te vergelijken met en af te zetten tegen 'rijkelui' (De Regt & Weenink 1999b). Ze vertellen dat ze het weliswaar materieel 'goed' hebben maar zeker niet tot de 'top' behoren. De echtgenote van een tandarts vergelijkt zich bijvoorbeeld met directieleden van Philips, de vrouw van een rechter met iemand van de Raad van Bestuur van de ING. Bovendien benadrukken ze dat zij zich qua levensstijl geen gekke of extreme dingen veroorloven maar een 'gewoon', sommigen zeggen zelfs een 'sober' of 'simpel' leven te leiden. 'Rijkelui' daarentegen zouden zich onderscheiden door een extravagant en onverantwoord uitgavenpatroon. Een moeder die volgens eigen zeggen in het 'Wassenaar van Rotterdam' woont wijst bijvoorbeeld op het 'absurde' consumptiepatroon van haar dorpsgenoten: grote, dure auto's zijn daarvan het meest zichtbare teken. De vrouw van een tandarts, zelf met een achtergrond in de sociale sector, die drie kinderen op drie verschillende particuliere scholen heeft gehad, vertelt dat op een van die scholen 'echt de rijken van Nederland' waren, 'kinderen van Vroom & Dreesman en van Blokker enzo', hetgeen onder andere te merken was aan alle 'glitter en glamour' op schoolavonden.

Het meest extreem wordt de afkeer van 'rijkelui' verwoord als het gaat om mensen die wel veel geld maar geen smaak hebben: de *nouveaux*

riches. Deze 'rijkgeworden handelslieden' met hun 'hoogblonde' vrouwen met 'veel goud', 'het verkeerde Laren', kenmerken zich in de ogen van de geïnterviewden bij uitstek door hun *conspicuous consumption* zonder daarin geremd te worden door goede smaak.

Het afzetten tegen het consumptiepatroon van 'rijkelui' hebben we eerder verklaard uit de behoefte van onze respondenten om te tonen dat zij niet elitair zijn (De Regt & Weenink 1999b). De heftigheid waarmee dit gebeurt zou ook te maken kunnen hebben met de angst van ouders voor de aantrekkingskracht van een hedonistische levensstijl op hun kinderen. Deze groeien, zoals ouders zelf toegeven, op in een situatie van relatieve luxe met grote consumptiemogelijkheden. Voor deze kinderen zijn soberheid en uitstel van behoeftenbevrediging geen centrale deugden meer. Maar willen zij net zo'n positie als hun ouders bereiken, dan zullen zij zich in hun opleidingsperiode het plezier van een al te uitbundige consumptie van vrije tijd en materiële goederen moeten ontfangen en een grote mate van zelfdiscipline aan de dag moeten leggen. Het voorbeeld van rijke leeftijdsgenoten die zich die beheersing op consumptiegebied niet hoeven op te leggen kan in de visie van ouders alleen maar negatief werken.

Loodgieters, slagers en taxichauffeurs

Ouders bepalen hun eigen positie ook door zich te vergelijken met 'lagere' groepen. Maar wie beschouwen ze als lager? In de loop van de interviews is een scala van beroepen genoemd die duidelijk niet van het eigen niveau te zijn. Dit zijn overwegend handarbeidersberoepen: slager, loodgieter, meubelmaker, timmerman, bouwvakker, stratenmaker, visser, vrachtwagenchauffeur, marktkoopman, vuilnisman, taxichauffeur, magazijnbediende, groenteboer, bankbediende, fabrieksarbeider, kelner, etcetera. Expliciet zeggen ouders vaak dat zulke beroepen niet 'minder' of ook 'waardevol' zijn, maar uit de context waarin deze beroepen werden genoemd, blijkt dat ze die toch als lager beschouwden. Soms was dat om te laten zien dat 'iedereen' tegenwoordig genoeg verdient om een particuliere school te betalen (marktkoopman, iemand met een patatzaak) of om te zeggen dat je niet per se hoeft te studeren om veel te verdienen (loodgieter, slager, autosloper). Bepaalde beroepen worden echter als afschrikmiddel gebruikt om kinderen tot betere prestaties op school te verlokken. Niet alleen het spreekwoordelijke 'vakkenvullen' of 'achter de kassa' dienen hiertoe maar ook het 'loket van de PTT', 'verkoopster' en 'de bouw'.⁵ Ook bijbanen fungeren op die manier. In zo'n baan kun je zien waar je terecht komt als je op school niet goed je best doet. Een jongen die in de vakanties op een bloemenveiling werkte, heeft volgens zijn ouders ervaren hoe het zou zijn om dat werk als volwassene te moeten doen:

En hij heeft gezien dat daar echt... dat er totaal geen toekomst, of ja, dat klinkt heel negatief, maar het is wel... het is de waarheid. Als daar mannen met gezinnen lopen van veertig, vijfenveertig jaar met twee, drie kinderen. En als je ziet wat die verdienen. (ou7)

Sommige ouders zeggen dat als hun kind een goed vak zou willen leren zij dat ook goed zouden vinden (meubelmaker, kok, boswachter, mondhygiëniste). Maar ze laten tegelijkertijd weten zo'n keuze zonde te vinden omdat er 'meer' in hun kinderen zit. In zes gevallen waren kinderen na het behalen van een middelbare-schooldiploma gestopt met een vervolgstudie en gaan werken in relatief eenvoudige beroepen (bijrijder op een vrachtwagen, magazijnbediende, op een kantoor, taxichauffeur). Al deze ouders zagen dit als een tijdelijke fase. Ze hoopten of verwachtten dat hun kind alsnog zou gaan studeren of als dat er niet inzat, 'op zou klimmen'.

Ideeën over wat 'lager' is, zijn ook af te leiden uit wat repondenten zeggen over lagere milieus. Een onderwerp dat daartoe uitlokte was 'de MAVO'. Van onze respondenten heeft ongeveer de helft een of meer kinderen op de MAVO gehad, vier hebben ervaring met lager beroepsonderwijs. Hier gaat het niet om de waarde die ouders hechten aan een MAVO-diploma, maar om wat ze zeggen over het klassenkarakter van dit schooltype. De volgende uitspraak is hiervoor illustratief:

Ja het is gek om te zeggen, maar zo is het denk ik wel, van hoe lager het niveau van de school hoe andere milieus je toch tegenkomt. (ou23)

Mavoleerlingen zijn in de ogen van een aantal ouders 'anders' dan hun eigen kinderen, al is het moeilijk om onder woorden te brengen wat dat andere is.

Ja MAVO is heel andere... Het klinkt een beetje raar, heel andere instroom van kinderen, toch een ander milieu. (ou12)

Dat anders-zijn wordt bijvoorbeeld verwoord als een verschil in motivatie ('minder gemotiveerde kinderen'):

Dan zit je ook weer... toch in een ander soort eh... omgeving, wat nou niet meestal enthousiasmeert tot leren. (ou21)

Enkele moeders zeggen iets meer over de verschillen. Zij benoemen die als verschillen in levensstijl. Een moeder wier twee oudste zonen op de MAVO zijn geweest en via het particulier onderwijs de HAVO probeerden te halen vertelde:

Ja, er zit absoluut een ander slag kinderen. Dat is gewoon zo. Ja, eh sociaal. Niet allemaal hoor. Qua belangstelling, qua gesprekken, qua kleding, qua functioneren. (ou36)

Eén van haar zoons voelde zich daar slecht thuis en was blij toen hij op de HAVO zat: 'die kinderen spraken hem meer aan'. Op de HAVO had hij een ander soort contacten: 'veel leuker vond ik zelf ook, sprak mij ook meer aan'. Een andere moeder maakte zich zorgen over haar dochtertje dat VBO-advies heeft gekregen maar hopelijk toch naar de MAVO kan. Op de open dagen heeft ze de milieuverschillen gemerkt: 'het soort kinderen'. Gevraagd wat de verschillen volgens haar zijn, zegt ze:

Ja, ik denk toch een stuk bagage meegeven aan interesse en cultuur en boeken, in andere landen, in mensen, ja in waarden in het leven. Wat wij menen dat ja, ja, in lagere milieus misschien toch minder aandacht krijgt en wat wij onze... wat wij wel meegeven. (ou18)

Deze moeder gaat iets specifieker in op de sport die in verschillende milieus wordt beoefend:

Ze zit bijvoorbeeld op hockey. Nou, hockeykinderen schijnen HAVO/VWO-kinderen te zijn, ik weet ook niet hoe dat komt. Dat is gewoon zo. Hier in het dorp in elk geval. En die gaan allemaal naar een andere school. En dat krijg je nu hè, die splitsing. (...) Zij hockeyt ook, maar ze gaat wel naar een andere school. En dat is eigenlijk... ze voelt zich eigenlijk meer bij hockey. (...) Het zijn kinderen [MAVO-kinderen, AdR/DW] die zitten dan op korfbal of op volleybal, ik weet niet hoe dat komt. (ou18)

Niet alleen dit meisje speelt hockey. Van de 37 ouders die we hebben gesproken, hebben er 22 tenminste één kind dat hockey speelt. Een andere moeder wier zoon uiteindelijk alleen de MAVO heeft afgerond en niet verder gaat leren, ziet ook de discrepantie tussen hockey en MAVO en vreest het 'stempel' dat haar zoon zou kunnen krijgen:

Nou ja, als hij een beetje achterblijft bij al die jongens. Weet je die hockeys en gaan studeren en dan denk ik, als ze maar niet gaan denken van, nou weet je wat je toch al gauw... met die mavoleerlingen of zo. (ou14)

Ouders die met het VBO te maken kregen, ervaren in nog sterkere mate dat hun kinderen op die school 'erbuiten' vallen. Een vader vertelt bijvoorbeeld hoe het zijn zoon verging die uiteindelijk in het lager beroepsonderwijs was terechtgekomen:

En bovendien het soort jongens wat zo'n LBO-opleiding doet dat komt toch uit een ander soort gezinnen dan, hè. Die spraken een andere taal, hij werd daar als een kakvogel gezien enzo. Hij sprak te netjes, hij was te netjes. Dus hij kreeg daar problemen mee. (oul)

Ook andere respondenten vertellen dat hun kinderen zich onderscheidden van MAVO- of VBO-kinderen door hun taalgebruik: ze spraken 'netjes' of 'bekakt' en gebruikten 'moeilijke woorden'. Het milieuverschil tussen het beroepsonderwijs en de HAVO werd door een moeder gebruikt als afschrikking voor haar zoon die op de HAVO niet voldoende zijn best deed. Ze ging met hem op een MBO kijken om hem te laten zien waar hij terecht zou komen als hij niet harder zou werken. Haar zoon was zich volgens haar 'lam geschrokken' en had er een 'slapeloze nacht' van gehad.

Volgens Ehrenreich (1989) komt het klassenbewustzijn van de middenklassen het duidelijkst naar voren in hun negatieve houding tegenover de lagere klassen. Uit het voorgaande is wel gebleken dat dit niet zonder meer opgaat voor onze respondenten. De ouders praten alleen in relatief bedekte termen over de lagere klassen. Zij doen dat op een wat verontschuldigende toon ('het klinkt misschien gek'), en als wij expliciet vragen wat de verschillen zijn met hun eigen milieu, blijken zij dat heel omzichtig onder woorden te brengen. De openlijke afkeuring waarmee zij over rijken praten, ontbreekt in hun houding tegenover de lagere klassen. Maar daarmee geven zij tegelijkertijd uiting aan een grote distantie tegenover deze groepen. Zij hebben geen ervaring met hun levensstijl en weten er ook weinig van. De vergelijking met 'rijken' daarentegen berust veel meer op directe nabijheid, waardoor subtiele verschillen zichtbaar worden. Door deze kleine verschillen te benadrukken en hieraan grote betekenis toe te kennen, presenteren onze ouders zich als gewone, verantwoordelijk levende mensen die geen gekke dingen met hun geld doen.⁶

Gewoon gemiddeld

Anders dan op basis van hun 'objectieve' opleidings-, beroeps- en inkomenspositie te verwachten zou zijn, kennen onze respondenten zichzelf een plaats toe ongeveer in het midden van de maatschappelijke hiërarchie. De criteria die aangelegd worden bij de bepaling van de eigen positie zijn gedeeltelijk van economische aard: ouders beseffen dat zij het financieel beter hebben dan veel andere Nederlanders maar rekenen zichzelf niet tot de rijken of de top. De meesten zeggen financieel, in termen van één van onze respondenten, 'gewoon tot de middenmoot' te behoren. Sommigen laten weten dat ze door anderen - ten onrechte - als rijk worden gezien omdat ze in 'een mooi huis buiten' of in een bepaalde buurt wonen, anderen

zeggen niet tot de rijken te behoren omdat ze in een 'gewoon rijtjeshuis' wonen. Belangrijk voor hun zelfplaatsing zijn culturele criteria: een mengeling van opleiding, kennissenkring, normen en waarden. Welk van deze criteria genoemd worden hangt af van de vergelijking die ze op dat moment maken: met 'hogeren' of 'lageren'. Verschillende ouders die geen universitaire opleiding hebben, vergelijken zich bijvoorbeeld met academici en noemen zichzelf 'gewoon commerciële mensen', anderen zeggen zich meer thuis te voelen in de sfeer van hoogopgeleide mensen dan bij zakenmensen, sommigen vertellen alleen mensen met een goede opleiding in hun kennissenkring te hebben, anderen zeggen juist om te gaan met 'een doorsnee van de bevolking'.

Uit de analyse van de gesprekken met onze respondenten blijkt dat niemand spontaan zegt tot de middenklasse, tot de elite of tot enige andere klasse te behoren. Mensen geven duidelijker aan tot welke groeperingen zij zichzelf niet dan tot welke groep zij zich wel rekenen. Dit zou erop kunnen wijzen dat klassenidentiteit een 'latente' identiteit is geworden (Bradley 1996). Het klasselidmaatschap is voor onze geïnterviewden niet iets waarop ze zich beroepen of waarover ze met trots spreken. Dat wil niet zeggen dat sociale hiërarchie niet belangrijk is. Maar het feit dat mensen niet ongevraagd zeggen tot een bepaalde klasse te behoren duidt er wel op dat de klasse-identiteit alleen naar voren komt als er een vergelijking met andere groepen aan de orde is. Dit kan zijn in een directe confrontatie met andere groepen, bijvoorbeeld door ervaringen met 'rijken' of met 'mavoleerlingen' of wanneer er in een interviewsituatie expliciet naar gevraagd wordt. Op die momenten kennen zij zichzelf een plaats toe in de maatschappelijke rangorde, maar zelfs dan benoemen zij die plaats niet in klassentermen.

4. Angst voor sociale daling

Uit het voorgaande bleek dat ouders meer of minder uitgesproken ideeën hebben over de sociale hiërarchie en hun eigen plaats daarin. In deze paragraaf komt de vraag aan de orde of ouders voor het particulier onderwijs hebben gekozen uit angst voor sociale daling van hun kinderen. Zoals gezegd, kunnen onze ouders voor het overgrote deel worden gerekend tot de professionele middenklasse. Hun positie kunnen zij niet zonder meer doorgeven aan hun kinderen. De kennis die daarvoor vereist is, moet in elke nieuwe generatie opnieuw worden opgebouwd en in de vorm van diploma's worden bewezen. Ouders kunnen hun kinderen wel stimuleren tot onderwijs, maar moeten uiteindelijk maar afwachten of die de gewenste di-

ploma's ook halen. Als hun kinderen erin slagen het ouderlijk opleidingsniveau te evenaren of te verbeteren, is het bovendien nog niet gezegd dat zij ook overeenkomstige beroepsposities zullen bereiken. Maar als ze dit opleidingsniveau niet halen, is sociale daling vrijwel onafwendbaar.

We hebben ideeën over stijgen en dalen op verschillende manieren aan het licht proberen te brengen: door hiernaar expliciet te vragen, door te vragen wanneer ouders hun kinderen succesvol, wanneer mislukt zouden noemen, wat voor hen een goede toekomst is, wat zij daar aan kunnen doen, etcetera. Op onze vraag of de keuze voor de particuliere school iets te maken had met angst dat hun kinderen een 'minder goede' positie zouden krijgen dan zichzelf, reageerden de meeste ouders afwijzend. Sommigen zeiden niet in termen van hoog en laag te denken. Een vader verzet zich tegen het idee van een maatschappelijke ladder. Over zijn zoon die fysiotherapeut wil worden:

Nou, ik ben notaris. En hij is nou... Is fysiotherapeut meer of minder? Ik weet het niet. Dat zegt me niets. (ou33)

Ook andere ouders zeggen dat het op die manier vergelijken van posities 'niet speelt', 'niet aan de orde is' of in deze tijd 'geen *issue*' meer is. Ze delen mee tevreden te zijn als hun kinderen een beroep kiezen waarin ze plezier hebben of gelukkig zijn. Daarbij denken ze echter niet direct aan de beroepen als stratenmaker, taxichauffeur, loodgieter of magazijnbediende. Voor zulke handarbeidersbanen vinden ze hun kinderen niet geschikt.

Ouders wensen beroepen waarin hun kinderen 'zich kunnen ontplooiën', dat wil zeggen waarvoor in ieder geval een goede opleiding vereist is. Tegen beroepen waarvoor wel een opleiding op HBO-niveau nodig is, maar die qua inkomen en beroepsprestige aanzienlijk lager zijn dan hun eigen beroep, zoals dat van fysiotherapeut of verpleegkundige, lijken ze geen bezwaar te hebben. Ouders hanteren wat hun kinderen betreft niet de precieze rangorde die volgens de beroepsprestigeladder van Sixma & Ultee (1983) bestaat. Minder tevreden zijn de ouders wier kinderen na de middelbare school niet verder wilden leren of zijn gestopt met een vervolgopleiding en ten tijde van het interview relatief eenvoudige banen hadden. Deze ouders zeggen niet dat hun kinderen zijn gedaald, wel dat zij de hoop koesteren dat hun kind alsnog een studie zal beginnen of, als dat er niet inzit, zal opklimmen naar een hogere positie. Het werk van zijn zoon op de transportafdeling van een veiling is bijvoorbeeld volgens een vader niet iets permanents:

Want ja, dat zal hij ook niet zijn hele leven doen denk ik, want daar raak je misschien toch ook wel een beetje op uitgekeken. En ja, van daaruit zijn er misschien nog wel opties als hij dat een aantal jaren kan doen. (ou11)

Deze ouders vrezen dat hun kinderen door een tekort aan opleiding niet 'verder' zullen komen of op een 'barrière' of 'plafond' zullen stuiten en daardoor 'teleurgesteld' of 'ontevreden' zullen raken.

Wat door sociologen als sociale daling wordt omschreven, wordt door onze respondenten dus in de eerste plaats verwoord als het gevaar dat hun kinderen zonder diploma's geen leuk of bevredigend werk zullen krijgen. Een tweede punt dat ouders aan de orde stellen als zij praten over wat er kan gebeuren als hun kinderen mislukken op school, gaat over culturele verwijdering. Dit thema is binnen de sociologie vooral aan de orde gekomen in het kader van sociale stijging van arbeiderskinderen. Sennett & Cobb (1972) hebben vooral de teleurstelling en pijn beschreven van ouders die hun kinderen voor wie ze alles opgeofferd hebben, van zich zien vervreemden; Van Heek (1968), Van Schaardenburg (1987) en Brands (1992) lieten vanuit het perspectief van de kinderen zien hoe moeilijk de academische leefwereld en de leefwereld van de ouders met elkaar waren te combineren.

Bij de door ons geïnterviewde ouders gaat het daarentegen om de angst dat een lagere beroepspositie van de kinderen gepaard zal gaan met een levensstijl die niet bij de hunne past. Een vader vertelt waarom hij teleurgesteld zou raken als zijn zoon in een 'lullig baantje' zou blijven hangen en met een 'lullige vrouw' zou trouwen:

En ik vind het ook wel prettig als ze een niveau hebben waardoor we nog met elkaar kunnen praten. Dat [geen gemeenschappelijke interesses, AdR/DW] zou ik heel erg vinden. Dat is voor iedereen erg. Want dan word je van elkaar gescheiden op een of andere manier. (ou1)

Een moeder die zich sterk bewust is van klassenverschillen en de kenmerken van haar 'eigen milieu', vreesde de gevolgen van het probleemgedrag van haar zoon:

Nou ik zag toch wel dat hij misschien heel ergens anders terecht zou komen daar [op de mavo, AdR/DW] dan wij eigenlijk voor ogen hadden. (...) Nou ik denk inderdaad dat hij dan inderdaad in een ander leefmilieu terecht komt (...) waar wij weinig aansluiting mee hebben. (ou12)

De teneur van deze opmerkingen is echter vaker dat ouders niet verwachten dat dit zal gebeuren. Zij achten de kans groter dat hun kinderen zich

niet thuis zullen voelen in het andere milieu. Dat zou voor hen ook een motief zijn om daar uit te komen. Een moeder vertelt over haar zoon die een tijdlang taxichauffeur was en dat werk nog steeds in de weekenden doet:

En dan zegt hij, ja dat zou ik niet willen. Ik zou niet tussen al die mensen altijd willen zitten. Het is toch een ander slag mensen, dat voelt hij gewoon. (ou36)

De eerder geciteerde vader denkt dat zijn zoon de baan als rijder op een vrachtwagen onder meer om die reden problematisch zal gaan vinden:

Kijk, hij leeft natuurlijk in een sfeer waarin allerlei kranten gelezen worden en tijdschriften. En waar over dingen gesproken wordt. (ou1)

Een moeder die het huidige beroep van haar zoon (in de horeca) een beetje 'minnig' vindt, vertelt dat haar zoon zich daarbinnen onderscheidt ('hij valt op'), ook op cultureel gebied:

En wat mij opvalt is dat hij veel meer is gaan lezen weer, en dat hij het heel leuk vindt om zich daarin ook te onderscheiden van zijn... binnen zijn team. Hij vindt het eigenlijk *not done* om de Telegraaf te lezen.

Het belang van culturele activiteiten, vooral 'lezen', wordt vaker als symbool voor handhaving van het eigen niveau naar voren gebracht. De kinderen mogen qua opleiding en beroep (tijdelijk) op een lager niveau terecht zijn gekomen, als ze qua denk- en interessesniveau nog op de lijn van de ouders zitten, noemen die hen niet gedaald.

Over de kans dat de kinderen later minder zullen verdienen dan hun ouders doen de respondenten veel wegwerpend. Een even hoog inkomen als zichzelf 'hoeft niet' zeggen sommigen, is ook niet waarschijnlijk zeggen anderen. Wel wensen ze hun kinderen een 'behoorlijk' of 'redelijk' inkomen toe. Bovendien weten ze dat hun kinderen materieel 'een beetje hetzelfde' willen bereiken als zichzelf. Kinderen zijn het in de woorden van hun ouders 'redelijk gewend' of gewend aan 'een zekere luxe' en willen dat graag handhaven. Een mooi huis in een mooie buurt is daarvan een onderdeel:

Want onze kinderen vinden het toch wel prettig om toch wel een bepaalde luxe toch, omdat ze dat toch wel een beetje gewend zijn. Zoals vanmiddag reed ik door Osdorp en dan zegt mijn jongste zoon zo uit zichzelf: 'nou moet je die huizen zien, daar zou ik ook niet willen wonen, wat ziet het er hier uit enzo'. (ou08)

Uit bovenstaand citaat blijkt opnieuw de schroom waarmee ouders over hun eigen welvaart praten. Ze zeggen dan ook stevast dat ze dit soort wensen beantwoorden met de opmerking dat hun kinderen 'dan wel hard zullen moeten werken':

Nou hij zegt dat hij toch ook graag zo zou willen blijven wonen en dan zeg ik, nou, dan moet je daar wel wat voor doen dan, want het is niet met een minimum-salaris voor elkaar te boksen natuurlijk. (ou12)

De relativering van het belang van een hoog inkomen door ouders wordt beargumenteerd met een of andere variant van het spreekwoordelijke 'geld maakt niet gelukkig'. Steeds weer benadrukken ouders dat niet inkomen, maar leuk werk belangrijk is.

Een expliciete verwijzing naar sociale daling komt alleen naar voren in de verhalen van vier ouders die bang zijn geweest dat hun kind letterlijk 'af zou glijden'. Het ging om kinderen die in het reguliere onderwijs waren mislukt vanwege gedragsproblemen, drugsgebruik, contacten met de politie etcetera. Afglijden heeft in deze verhalen de betekenis van dalen op de maatschappelijke ladder. Een moeder vertelt:

(Ik dacht) hij zakt dan helemaal af, hij presteert helemaal niets meer. Hij wordt... Ik weet niet waar hij eindigt, hij wordt kelner misschien, weet ik veel. (ou12)

De andere drie waren bang voor een nog verdere daling; voor hen had afglijden de betekenis van 'onder de brug', 'in de goot', 'in de criminaliteit' of 'achter het Centraal Station' terecht komen. In dat laatste geval hadden de ouders ten tijde van de problemen het idee dat elk beroep dat hun kind zou willen gaan doen goed zou zijn: 'voor mijn part was hij een groentenwinkeltje begonnen'. Maar zodra de dreiging van totale mislukking weg was, hadden ook deze ouders ambities die hoger reikten dan groentenman, kelner, kapper of timmerman.

Gevraagd waar ouders bang voor zijn als hun kinderen het middelbare-schooldiploma niet halen praten ouders dus over oninteressant werk, gebrek aan zelfontplooiing en culturele vervreemding. Maar opvallend genoeg demonstreren veel ouders, ondanks de problemen met hun kinderen op school, toch een zekere gemoedsrust over de toekomst van hun kinderen. Ze vertrouwen erop dat hun kinderen wel goed terecht zullen komen, of omdat ze ten tijde van het interview al met een HBO- of universitaire studie bezig zijn, of omdat ze in de ogen van de ouders 'slim' of 'ambitieuze' genoeg zijn om iets te bereiken.

Als dat niet via een reguliere opleiding gaat, dan zijn er altijd nog andere manieren, zoals cursussen, avondonderwijs of opklimmen binnen een bedrijf. Bovendien zijn zij ervan overtuigd dat hun kinderen andere kwaliteiten hebben die hen hierbij kunnen helpen. In dit verband noemen veel ouders het feit dat hun kinderen 'heel sociaal' zijn. Ook de verbale capaciteiten van hun kinderen worden vaak geroemd: 'ze zijn goed gebekt bij ons'. Ten slotte zeggen sommigen dat hun kinderen toch een 'goede achtergrond' hebben en 'veel hebben meegekregen', daarbij doelend op een bepaalde interesse, goede manieren en een zeker ambitieniveau.

Hoewel ouders niet de illusie koesteren dat zij bijvoorbeeld door hun financiële positie of via connecties hun kind een goede plaats in het maatschappelijk leven kunnen bezorgen ('zo werkt dat niet meer'), menen ze toch hun kinderen genoeg te hebben meegegeven om zich op een redelijk niveau te handhaven.

5. Bijgestelde verwachtingen

Voor de hoogopgeleide ouders, die het overgrote deel van onze onderzoeksgroep vormden, lag het in de lijn der verwachting dat ook hun kinderen een hoog opleidingsniveau zouden bereiken: 'dat vond ik normaal', 'ik dacht minimaal toch wel HAVO', 'ik dacht VWO moet hij toch wel kunnen halen'. Hun uiteindelijke ambitie was een HBO-opleiding of, soms nog liever, een universitaire studie. Ook de enkele ouders die zelf geen hogere opleiding hadden, hoopten dat hun kind in elk geval een HBO-opleiding zou halen.

Waar kinderen minder hoog zijn gekomen dan de ouders aanvankelijk verwachtten, hebben we de ouders gevraagd of zij daardoor teleurgesteld zijn. Als ouders vinden dat hun zoon of dochter intellectueel gezien een hoger niveau had kunnen bereiken zeggen ze het 'zonde' te vinden dat hij of zij naar de HAVO in plaats van het VWO is gegaan, een HBO heeft gekozen waar een universiteit mogelijk was, een vervolgstudie niet afmaakte of daar zelfs niet aan is begonnen. Toch hebben ze zich 'neergelegd' bij die keuze. Die acceptatie volgt op de problemen die zij met hun kinderen hebben ondervonden en die soms niet gering waren. Een moeder had gehoopt dat haar dochter arts zou worden. Nu werkt ze op een kantoor. De moeder relativeert tijdens het interview het belang van een hoge plaats op de maatschappelijk ladder. Ze verklaart dat zelf uit hun ervaringen met de drugsproblemen van haar zoon en de depressie van haar dochter:

En dat is geen mooipraterij. Maar dat komt ook omdat we dat meegemaakt hebben. Als je dat tien of vijftien jaar geleden aan mij gevraagd had, had ik waarschijnlijk een ander antwoord gegeven. We hebben natuurlijk inmiddels heel wat geleerd. (ou4)

Een andere moeder die de schoolcarrière van haar zoon als een zware weg heeft ervaren, heeft geaccepteerd dat hij na de MAVO geen vervolgopleiding doet, maar is gaan werken:

Ja, ik heb ook geleerd, je moet je verwachtingen continu bijstellen. Dat heb ik aardig gedaan ja. (ou14)

Deze ouders hebben door ervaringen met (één van) hun kinderen hun verwachtingen aangepast. Waar ze eerst bang waren voor de toekomst van hun kind als hij of zij niet minimaal HAVO of VWO zou afronden en daarna verder zou studeren, zijn ze nu tevreden met een lagere opleiding of beroepspositie, omdat ze zien dat het nu goed gaat met hun kind.

6. Stijgen en dalen: een familieproject?

De historicus Paul Thompson (1993) heeft sociale mobiliteit een 'familieproject' genoemd dat zich over verschillende generaties uitstrekt. Stijgingsaspiraties worden aangewakkerd of juist afgeremd door ouders en andere familieleden, ouders ontlenen hun verwachtingen en ambities voor hun kinderen op hun beurt aan eigen mobiliteitservaringen. In deze paragraaf willen we de toekomstwensen en toekomstverwachtingen van de door ons geïnterviewde ouders relateren aan hun eigen geschiedenis. Zoals eerder vermeld zijn veertien vaders en elf moeders sociaal gestegen, in sommige gezinnen beide ouders, in andere een van de ouders, twee vaders zijn qua beroepsprestige - de ene waarschijnlijk niet qua inkomen - gedaald, de overigen kunnen we 'gevestigd' noemen: hun beroepsniveau komt ongeveer overeen met dat van hun ouders.⁷

Het milieu van herkomst kwam tijdens het interview op verschillende manieren ter sprake. Daarbij vertelden stijgers andere verhalen over de invloed van het ouderlijk milieu dan de gevestigden. De sterke stijgers, afkomstig uit de lagere middenklassen (kleine ambtenaren en kleine middenstanders) of de arbeidersklasse, vertellen hoe ze zijn opgeklommen. Dat was gegaan via het onderwijs. Een deel daarvan had 'door mogen leren', hoewel dat in de verdere familie niet gebruikelijk was. Zij waren gestimuleerd door een vader of moeder die zelf ontevreden was met zijn of haar

positie. Een vrouw met een academische opleiding vertelt dat haar vader, een groentenboer, zich altijd ongemakkelijk had gevoeld met zijn gebrek aan opleiding:

(...) mijn vader was groentenboer, en die had alleen lagere school. En die heeft dat altijd betreurd. (...) maar die vond dat vreselijk. Want door mijn vader gingen we wel reizen, maar dan sprak hij zijn talen niet goed, dat moest mijn broer dan doen, weet je. (ou6)

Anderen hebben hun huidige onderwijsniveau pas op latere leeftijd bereikt. In hun gezin werd leren, zeker voor meisjes, niet zo belangrijk gevonden. Een dochter van een politieagent heeft na de huishoudschool en het MBO uiteindelijk een HBO-opleiding afgerond:

Bij mij thuis werd gezegd, met je handen moet je het verdienen. Als je huishoudschool wilt doen, dan ga je maar naar de huishoudschool. Dat is toch prachtig? (...) Wij zijn dus eigenlijk tegen de stroom in laat aan het onderwijs begonnen. (ou23)

De sociale stijging is door sommige respondenten ervaren als een culturele breuk met het milieu van herkomst. De zojuist geciteerde vrouw, getrouwd met iemand uit een rijke fabrikantenfamilie, is een van de weinigen die uitvoerig over klassenverschillen praat. Zij noemt - met enige aarzeling - het milieu van haar eigen ouders voor haar kind een 'gepasseerd station':

Nou eh, ik ben mijn klasse ook ontgroeid. In die zin is dat gepasseerd. Ik ben opgegroeid in een gezin waar geen boeken waren bijvoorbeeld. Daar was geen atlas, daar was geen encyclopedie, er was... (...) Wij waren altijd bezig met doen hè. Mijn vader had een groententuin en hij onderhield de groententuin van iemand anders, en mijn oom die kon timmeren en die kon de raamkozijnen vervangen. (ou23)

Deze moeder is blij dat haar dochter zich, na een periode in de *gabbersscene* te hebben verkeerdt, nu ambitieus op haar toekomst richt en daarbij het milieu van haar vaders kant tot voorbeeld neemt. Juist deze ouders spreken hun zorg uit over een eventuele lagere positie van hun kinderen wegens de culturele kloof die daardoor zou kunnen ontstaan. De academicus, zelf zoon van een kleine ambtenaar, die zei te hopen dat zijn zoon op een niveau zou blijven waardoor ze met elkaar konden blijven praten, kent de verwijdering uit eigen ervaring:

Dus die overgang naar dat academisch niveau, maar dan echt met alles wat daarbij zit. Dus niet alleen maar vakkennis maar ook alles wat bij die status hoort.

Dat heeft ertoe geleid dat ik met een heel groot deel van mijn familie geen contact meer heb. (ou1)

Andere stijgers zien hun eigen levensloop minder in culturele termen, maar meer in termen van ambitie en hard werken, een mentaliteit die zij hebben meegekregen van hun ouders. Zij contrasteren die gedrevenheid om via een opleiding iets te bereiken met de 'laksheid' van hun eigen kinderen die onderwijs vanzelfsprekend vinden. Een moeder die zelf uit een arbeidersmilieu komt en naar de HBS 'mocht' omdat haar vader dacht dat ze dan meer kans op een goede baan had:

Daarin merk ik een heel groot zeg maar generatieverschil. O ja, ze vinden het heel vanzelfsprekend. Mijn man en ik hadden veel meer zo van wij moeten en zullen die school afmaken en er veel meer van voor onszelf ook in investeren dan onze kinderen doen. Ik vind dat heel opvallend. (ou18)

Al deze ouders grijpen terug op hun eigen ervaringen om het belang van onderwijs te onderstrepen. Zij hebben hun best moeten doen om boven het niveau van hun ouders uit te komen, soms in de avonduren naast een baan. Sommigen willen dat hun kinderen het gemakkelijker krijgen dan zij gehad hebben; vandaar dat zij hun een kans geven op de particuliere school. Anderen constateren dat de stijgingsambities die zijzelf hadden, niet overgenomen zijn door hun kinderen. Die zijn er niet op gericht om hun ouders te overtreffen en zijn niet bereid met dat doel al hun energie in school te steken.

De ouders die niet zijn opgeklommen in vergelijking tot hun ouders, relateren hun ideeën over de toekomstige positie van hun kinderen eveneens aan hun eigen geschiedenis. Dit blijkt in de eerste plaats als ze vertrouwen uitspreken in de toekomst van hun kinderen. In hun gezin van herkomst was het normaal om verder te leren, en datzelfde vinden zij voor hun kinderen. De dochter van een officier, die zelf rechten heeft gestudeerd:

Ja, dat zat wel in de lijn. Ja, nou dat wil zeggen, ik heb wel heel makkelijk die school gedaan. Ik had gymnasium en dan, als je wilt en als het mag van je ouders, dan ging je studeren.

En hoewel hun kinderen de school niet vlot doorlopen, verwachten de gevestigde ouders dat hun kinderen uiteindelijk toch het diploma zullen halen en vervolgens goed terecht zullen komen. Sommigen verwijzen naar hun eigen schoolcarrière die ook niet probleemloos verliep. Zij vertellen zelf ook niet van leren te hebben gehouden of geen 'lieverdjes' te zijn geweest.

Hun ouders hebben hun niettemin de kans gegeven om een opleiding af te maken, bijvoorbeeld door hen naar een kostschool te sturen, en datzelfde doen zij voor hun kinderen. Deze ouders zien hun eigen loopbaan niet in termen van opklimmen en verwachten dit ook niet van hun kinderen. Maar zoals zichzelf hun ouderlijke positie hebben gecontinueerd, gaan zij ervan uit dat hun kinderen dat op hun beurt ook zullen doen.

7. Conclusie

Particulier middelbaar onderwijs dat volledig door ouders wordt betaald is in Nederland een toevluchtsoord voor kinderen die in het reguliere voortgezte onderwijs achter raken of dreigen te mislukken. De kinderen die gebruik maken van dergelijke scholen zijn afkomstig uit welvarende gezinnen. De ouders behoren merendeels tot de hogere middenklassen. Zij zijn zelf veelal hoog opgeleid en kennen uit eigen ervaring het belang van een goede opleiding voor aantrekkelijke beroepsposities. De keuze voor het particulier onderwijs kan sociologisch gezien worden als een poging om sociale daling te voorkomen.

In dit artikel hebben we de vraag proberen te beantwoorden of ouders hun keuze ook op deze manier interpreteren. Sociale stratificatie en sociale mobiliteit behoren tot de kernthema's van de sociologie. Maar sociologen hebben niet veel aandacht gehad voor beleving van sociale ongelijkheid en de subjectieve betekenis van stijgen en dalen voor de betrokkenen. Uit stratificatieonderzoek rijst een eenvoudig beeld van hoog en laag op, waarbij sociale mobiliteit wordt afgemeten aan het verschil tussen de posities van vaders en kinderen volgens 'objectieve' criteria als opleiding, beroep of inkomen. Wat wij hebben willen belichten is de manier waarop ouders ongelijkheid definiëren, hoe zij de toekomstige positie van hun kinderen in de maatschappelijke rangorde zien en welke betekenis zij in dit verband aan sociale daling geven. Of concreter: waar zijn de ouders bang voor als hun kinderen de middelbare school niet afronden en geen vervolgopleiding kiezen?

Uit de interviews blijkt dat de respondenten zich bewust zijn van het bestaan van een maatschappelijke hiërarchie (vaak uitgedrukt in de term milieu) en zichzelf een plaats toekennen in die hiërarchie door zich te vergelijken met andere groepen. Maar tegelijk zijn ze geneigd de hoog-laag verschillen te verhullen. Ze relativiseren hun eigen positie en plaatsen zichzelf minder hoog dan op grond van hun opleiding, beroep en inkomen te verwachten zou zijn; over het 'lager' zijn van andere sociale milieus praten ze in min of meer bedekte termen.

Over de toekomstige positie van hun kinderen spreken de ouders evenmin in duidelijke hoog-laag bewoordingen. Zij laten wel een aantal laaggekwalficeerde beroepen de revue passeren die in hun ogen ongeschikt zijn voor hun kinderen, maar andere beroepen die een lagere beroepsprestigescore hebben dan die van henzelf, worden voor hun kind geschikt geacht en niet expliciet als lager aangeduid. Keer op keer laten de ouders weten dat het allerbelangrijkste is dat hun kinderen plezierig werk krijgen waarin ze zich kunnen ontplooien. Ze verbinden plezierig werk met werk waarvoor een langdurige scholing is vereist, en verwijzen daarbij naar hun eigen ervaring in het beroepsleven. Zij zijn bang dat hun kinderen bij gebrek aan opleiding in eenvoudiger beroepen zullen blijven hangen en dan ontevreden of ongelukkig zullen worden. Een tweede punt dat ouders belangrijk vinden, gaat over de toekomstige levensstijl. Ouders hopen dat er op cultureel gebied geen verwijdering komt, dat ze met hun kinderen kunnen blijven praten en gemeenschappelijke interesses zullen houden. Zij leggen een verband tussen relatief eenvoudige banen en het gevaar dat hun kinderen zullen vervreemden van hun ouderlijk milieu, of ze zijn bang dat hun kinderen zich niet thuis zullen voelen in het milieu dat bij zulke banen hoort.

Sociale daling is in de beleving van mensen dus een complexer begrip dan de sociologische definitie suggereert; het gaat niet uitsluitend en zelfs niet primair om opleidingsniveau, beroepsprestige of inkomenshoogte, maar vooral ook om geluk, ontplooiing en het delen van opvattingen en interesses. Al met al zijn ouders zeer terughoudend om over de toekomst van hun kinderen te praten in termen van sociale daling. Deze terughoudendheid kan op verschillende manieren worden geïnterpreteerd.

In de eerste plaats is sociale daling een negatief begrip, dat een negatieve kijk op de eigen kinderen zou impliceren. In abstracto vinden deze ouders de beroepen die hun kinderen gaan uitoefenen misschien wel minder, maar in de praktijk maken ze niet zulke precieze statusonderscheidingen als het hun eigen kinderen betreft.⁸ Dit geldt temeer als hun kinderen op de een of andere manier problematisch gedrag hebben vertoond en ouders hun verwachtingen hebben moeten aanpassen. Ideeën over status veranderen dan met de geschiedenis die ouders met hun kind meemaken. Daarnaast zijn er ouders die, ondanks de problemen op de reguliere school, eigenlijk nooit over de mogelijkheid van sociale daling hebben nagedacht omdat ze er altijd op vertrouwd hebben dat hun kinderen wel goed terecht zullen komen. Voor hen is dit tijdens het interview geen onderwerp waaraan zij veel woorden wijden.

En ten slotte zou het kunnen zijn dat ouders anders denken over de maatschappelijke positie van hun kinderen en hun plaats in de sociale

rangorde dan sociologische theorieën suggereren. Ouders bekommeren zich om de vraag of hun kinderen gelukkig worden en of zijzelf op een prettige manier met hun kinderen kunnen omgaan. Het gedrag van ouders is niet eenvoudigweg te verklaren uit het zoeken naar status, en hun angst dat het niet goed zal gaan met hun kinderen is dan ook niet simpel te reduceren tot angst voor statusverlies. Maar hoe ouders denken dat hun kinderen gelukkig kunnen worden, is wel weer onlosmakelijk verbonden met hoog-laag-verschillen. De wens om kinderen een zo hoog mogelijke opleiding te geven, hoeft niet direct een streven naar behoud of verbetering van sociale positie in te houden, maar weerspiegelt de overtuiging van deze ouders dat een hoge opleiding voor hun kinderen onontbeerlijk is om bevredigend werk te vinden en een gelukkig leven te leiden.

Noten

1. De laatste decennia wordt geprobeerd om ook de positie van de moeder in de analyse van sociale mobiliteitspatronen van kinderen te betrekken; vgl. Korupp e.a. 2000.
2. Vgl. voor de opleidings- en beroepspositie van de ouders verder De Regt & Weenink 1999a en b.
3. Tot de (snelle) stijgers rekenen we bijvoorbeeld een universitair docent met een kleine ambtenaar als vader, de zoon van een tuinder die arts is geworden, een manager wiens vader lijstenmaker, een eigenaar-directeur van een adviesbureau wiens vader banketbakker was, een accountant met een huisschilder en een advocaat met een molenaar als vader. Tot de dalers rekenen we een zoon van een fabrieksdirecteur die onderwijzer werd en nu een schippersbedrijf heeft en een midden-manager wiens vader psychiater was.
4. De vaders van de bij het onderzoek betrokken gestegen moeders waren bijvoorbeeld boer, groentenboer, timmerman, politieagent, tuinder, bakker, fabrieksarbeider en afdelingschef.
5. De beroepen van vakkenvuller en cassière hebben de afschrikwekkende functie overgenomen van het klassieke 'putjesschepper'.
6. Het mechanisme om zich te vergelijken met en af te zetten tegen groeperingen die heel dichtbij staan wordt wel aangeduid als 'narcisme van kleine verschillen'; vgl. Blok (1997).
7. Vgl. noot 2 en 3. We hebben gevraagd naar de opleiding en het beroep van de ouders van de respondenten en hun partners, niet naar het inkomen.
8. Dit in tegenstelling met sommige andere situaties. In contactadvertenties bijvoorbeeld worden de eisen die men stelt in termen van inkomen en status heel expliciet vermeld.

Literatuur

- Berting, J. (1968) *In het brede maatschappelijke midden*, Meppel: Boom.
- Blau, Peter M. (1957) 'Occupational bias and mobility', *American Sociological Review*, 21: 392-400.
- Blok, Anton (1997) 'Het narcisme van kleine verschillen', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 24: 159-185.
- Bradley, H. (1996) *Fractured identities. Changing patterns of inequality*, Cambridge: Polity Press.
- Brands, Jan (1992) 'Die hoeft nooit meer wat te leren'. *Levensverhalen van academici met laaggeschoolde ouders*, Nijmegen: SUN.
- Breen, R. & J.H. Goldthorpe (1997) 'Explaining educational differences: towards a formal rational action theory', *Rationality and Society*, 9: 275-305.
- Brinkgreve, Christien & Bram van Stolk (1997) *Van huis uit. Wat ouders aan hun kinderen willen meegeven*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Deppe, Frank (1971) *Das Bewusstsein der Arbeiter. Studien zur politischen Soziologie des Arbeiterbewusstseins*, Keulen: Pahl-Rugenstein.
- Dudley, K.M. (1994) *The End of the Line. Lost Jobs, New Lives in Postindustrial America*, Chicago: University of Chicago Press.
- Ehrenreich, Barbara (1989) *The Fear of Falling. The Inner Life of the Middle Class*, New York: Harper Collins.
- Eijck, Koen van (1998) 'Leefstijlen van stijgers en dalers: de invloed van sociale mobiliteit op culturele consumptiepatronen', *Mens & Maatschappij*, 73: 27-46.
- Ganzeboom, H. (1989) *Cultuurdeelname in Nederland*, Assen: Van Gorcum.
- Ganzeboom, H.B.G. & R. Luijkx (1995) 'Intergenerationele beroepsmobiliteit in Nederland: patronen en historische veranderingen', in J. Dronkers & W. C. Ultee (red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland*, Assen: Van Gorcum, pp. 14-30.
- Goldthorpe, J.H. (1996) 'Class analysis and the reorientation of class theory: the case of persisting differentials in educational attainment', *British Journal of Sociology*, 47: 481-505.
- Goudsblom, Johan (1986) 'On high and low in society and sociology: a semantic approach to social stratification', *Sociologisch Tijdschrift*, 13: 3-17.
- Heek, F. van (1968) *Het verborgen talent*, Meppel: Boom.
- Korupp, Sylvia E. e.a. (2000) 'Intergenerationele overdracht van status en seksetypering van beroepen: de invloed van vaders en moeders op hun dochters en zonen', *Mens & Maatschappij*, 75: 22-38.
- Milkman, R. (1997) *Farewell to the Factory. Auto Workers in the Late Twentieth Century*, Berkeley: University of California Press.
- Newman, Katherine S. (1988) *Falling from Grace. The Experience of Downward Mobility in the American Middle Class*, New York: Free Press.
- Newman, Katherine S. (1993) *Declining Fortunes. The Withering of the American Dream*, New York: Pantheon.
- Ossowski, Stanislaw (1962) *Die Klassenstruktur im sozialen Bewusstsein*, Neuwied am Rhein: Luchterhand.
- Pakulski, Jan & Malcolm Waters (1996) *The Death of Class*, Londen: Sage.

- Regt, Ali de & Don Weenink (1999a) *Investeren in je kinderen. Ouders over particulier onderwijs*, Amsterdam: ASSR.
- Regt, Ali de & Don Weenink (1999b) 'Egalitair tegen wil en dank. Rechtvaardigingen voor de keuze van particulier onderwijs', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 26: 229-254.
- Regt, Ali de & Don Weenink (1999c) 'Een beetje discipline. De dwang van het particulier onderwijs', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 26: 324-342.
- Rubin, Lillian B. (1994) *Families on the Fault Line*, New York: Harper Collins.
- Schaardenburg, Lieneke van (1988) *Meisjes uit mijn straat. Op zoek naar onze sociale kansen en ambities*, Amsterdam: Van Genneep.
- Scott, John (1996) *Stratification and Power. Structures of Class, Status and Command*, Cambridge: Polity Press.
- Sennett, Richard & Jonathan Cobb (1972) *The Hidden Injuries of Class*, New York: Vintage.
- Sixma, H. & W.C. Ultee (1983) 'Een beroepsprestigeschaal voor Nederland in de jaren tachtig', *Mens & Maatschappij*, 58: 360-382.
- Steijn, Bram & Marco de Witte (1992) *De Januskop van de industriële samenleving. Technologie, arbeid, en klassen aan het begin van de jaren negentig*, Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Thompson, Paul (1993) 'Family myth, models and denials in the shaping of individual life paths', in Daniel Bertaux & Paul Thompson, *Between Generations*, Oxford: Oxford University Press, pp. 13-38.
- Troost, P. & A. Wesselingh (1991) 'De gefortuneerde drop-out', *Jeugd en Samenleving*, 21 (4): 255-266.
- Wilensky, H.L. & H. Edwards (1959) 'The skidder: ideological adjustments of downward mobile workers', *American Sociological Review*, 24: 215-231.
-